

## Blodgivareetik – att ge med hjärtat

Eva-Lotta Grantén, doktorand i etik.

Om någon ger med sitt hjärta brukar det betyda att det finns en omsorg om andra, som inte är påverkad av hänsyn till en själv, man vill ge även om det kostar på. Att göra något för andra utom mig själv brukar kallas för osjälviskhet eller *altruism*, som en motsats till egoism. Osjälviskhet borde inte vara något problem, men är ett problem för två kategorier av människor: liberala ekonomer och evolutionsbiologer. Vad kan dessa ha gemensamt? Jo i deras vetenskaper har man en speciell teori kring hur människor handlar, vad som driver oss antingen när vi investerar pengar eller är otrogna. Teorin säger att *egenintresset* alltid är människans yttersta drivkraft: jag handlar på ett visst sätt för att det gynnar mig själv. Nu vet vi att det finns många slags handlingar som inte verkar gynna mig själv, till exempel att ge blod. På något sätt finns här en konflikt mellan hur vissa vetenskaper ser på människan och hur människan faktiskt beter sig, som är spännande för en etiker att titta närmare på. Vad är då så speciellt med den osjälviska handlingen att ge blod?

I en frivillig blodgivning till främlingar så är givare och mottagare okända för varandra. Därför behöver man inte ta hänsyn till om de känner varandra, gillar varandra, maktfrågor och så vidare. Inte heller har givaren något inflytande över reglerna kring om han eller hon får ge blod; de reglerna är lika för alla och beror inte av givarens status och inflytande. Inte heller finns det några straff för den som inte vill ge blod. Inga garantier om att få blod i retur ges, och inte heller önskar blodgivaren att få en blodtransfusion: alla vill väl vara friska. Blodet ges som en gåva, men dess värde hänger på ett intressant sätt samman med givarens etiska kvaliteter: givarens sanningsenlighet och öppenhet beträffande sitt liv före donationen. Givaren och mottagaren har inte heller något inflytande över vem som får ta emot respektive donera blod. Det kan vara ens fiende, eller någon som tillhör en grupp som jag ogillar, som räddar mitt liv. Sammanfattningsvis tycks blodgivning vara ett bra exempel för att undersöka altruismen.

Men ger människor blod för att de är osjälviska? Det är tre frågor som jag framförallt skall försöka ge svar på idag, utifrån den samlade kunskap som finns. Den är ofullständig och luckorna stora och här finns ännu mycket att göra.

- Vilka skäl anger vi för att ge eller inte ge blod?
- Är skälen för att ge moraliska eller icke-moraliska?
- Bör vi ge blod?

Jag är alltså först ute efter de skäl vi säger att vi har för våra handlingar. Dessa skäl kan vara *moraliska skäl*, sådana som har att göra med vad jag anser vara rätt eller gott, till exempel ”jag ger blod för att hjälpa andra”, eller *icke-moraliska skäl*, som inte har att göra med ens moral, till exempel ”jag ger blod för att få en koll på blodtryck och blodvärde”. De kan också vara en blandning: ”man vet ju aldrig om man kan behöva blod någon gång och då vill jag att det skall finnas bra blod i blodbankerna.” En sak som i stort sett alla människor tycks vara ense om är att de själva kan tänka sig att *ta emot* blod om de behöver det. Alla vet också att det blod som finns är blod från andra människor. De som någon gång i livet behöver blod är ungefär 9 av 10. Det här berör alltså de flesta av oss.

### ***Vilka skäl anger människor för att inte ge blod?***

Varför ger inte alla människor blod? Detta är en viktig fråga. Undersökningar har visat att ungefär 7 av 10 kan tänka sig att ge blod. Om dessa faktiskt också gav blod så skulle vi ha tillräcklig tillgång på blod. Verkligheten är att bara ungefär 5 av 100 ger blod. Vad hindrar de andra? En del måste avstå av hälsoskäl, att de inte är friska nog. För de övriga har beslutet att verkligen gå och ge blod naturligtvis att göra med de yttre förhållandena, men inte enbart. Resonemanget ser för många ut så här: ”De flesta kan ge blod, alla borde göra det, också jag. Och det skulle jag göra om jag inte var så rädd, om jag visste var och hur och om jag förstod att de verkligen behövde just mitt blod.” Det finns känslomässiga, emotionella hinder, förnuftsmässiga, rationella hinder och hinder som har med ens värderingar att göra.

De *känslomässiga* hinder som finns för att vilja ge är framförallt rädsla, rädsla för nålar, för sjukhusmiljön eller för att göra bort sig (till exempel att svimma). Att förlägga blodgivningscentraler på mer neutral mark har visat sig ge fler givare. En del använder sig säkerligen av blodgivning för att bearbeta sin nålskräck, men det finns många som känner en så stark rädsla att de inte är mottagliga för argument. De återfinns säkert bland de tre av tio som inte kan tänka sig att ge alls.

De *förnuftsmässigt* grundade hindren är kopplade de praktiska svårigheterna att ge, till exempel bristande tid. Att ge blod tar i och för sig bara några timmar per år. Detta vet människor om och de tycks inte tycka att de har för lite tid för att hinna ge blod. Däremot är de alldeles för upptagna för att hinna ta reda på om, hur, och när de kan ge. Naturligtvis påverkar avståndet till tappstället och dess öppettider också blodgivandet, men först i ett senare skede, när man redan beslutat sig för att kanske bli en blodgivare. Dessutom får ju inte alla ge blod! Kraven från Socialstyrelsen på en blodgivare blir allt strängare. Vi vet inte hur många som avstår från att ens försöka bli blodgivare, fast de vill, för att de inte

uppfyller, eller kanske inte förstår alla kraven.

Det sista hindret har att göra med att man tvivlar på *värdet* av ens handling. Det berör inte mig personligen. Vad händer med mitt blod om jag ger det, kommer det till nytta? En del vill inte heller ge, eftersom de inte vet vem som får ta emot det. All form av bekräftelse är därför viktig vid blodgivningen, alltifrån bemötandet från personal till olika former av synliggörande av hur blod räddat livet på enskilda personer.

### ***Vilka skäl kan finnas för att vi skall ge blod?***

Det mest utmärkande för blodgivarna är att de är en sådan liten del av populationen. Siffrorna håller sig mellan 5 och knappt 10 % i Europa och USA beroende på hur man mäter, av rätt åldersgrupp eller hela befolkningen. Också när man jämför denna siffra med uppskattningen av hur stor del av befolkningen som vid varje givet ögonblick uppfyller samtliga kriterier för att få ge blod, så är slutsatsen densamma. Betydligt färre ger blod än som skulle kunna ge. Frågan är hur man får dem till det, ty situationen är att vi behöver blod! Det finns två vägar att gå: antingen köper vi blodet av människor eller så inspirerar vi dem till att donera det.

Varför köper vi inte helt enkelt människors blod, det är väl lika rätt som om det doneras? Detta föreslås också inte alltför sällan på hemsidan GeBlod.nu. Vi vet också att det förekommer i flera länder. Redan på 1960-talet utreddes denna fråga av Richard Titmuss, en engelsk ekonom. I slutet på 1960-talet var betald blodgivning vanlig i USA. Blod betraktades som en vara, underkastad marknadens lagar för tillgång och efterfrågan, och det hävdades att detta sätt att förstå blodgivningen borde införas också i England. Titmuss intog en helt annan position. Han ställde sig redan från början tveksam till att betrakta blod som en vara. Då är steget inte långt till att betrakta *alla* mänskliga organ som något som säljs och köps via en marknad, något som Titmuss betecknade som en form av slaveeri. Samtidigt gjorde kravet på en ökad tillgång på blod det angeläget att undersöka vilka faktorer som kunde påverka försörjningen och blodets kvalitet. Därför samlade han ihop allt dittills känt material kring blodgivare och gjorde själv ett par stora enkätundersökningar.

Titmuss kunde dra tre slutsatser från sitt omfattande material.

- Den första var att *riskan* för mottagaren av blodprodukter ökade i ett marknadsbaserat system. Risken beror bland annat på graden av sanningsenlighet beträffande sin egen hälsa hos givaren, och benägenheten att vara ärlig sjun-

ker i takt med att beroendet av blodgivningen som en inkomstkälla ökar.

- Den andra slutsatsen var att detta slags system dessutom ökar risken för blodgivarnas egen hälsa, då de har ett starkt skäl att ge blod trots att de kanske inte är fullt friska eller ger oftare än vad som är rimligt av hälsoskäl. *Kvaliteten* på blodet sjunker.
- Den tredje var att tillgången på blod minskar över tiden i ett system styrt enbart av tillgång och efterfrågan. Detta beror på att blodet där utnyttjas mindre effektivt, vilket också leder till större administration. Det blev dessutom dyrare per enhet, bland annat på grund av det stora svinnet.

Eftersom blodgivningssystemet ur dessa avgörande aspekter, kvalitet och risk, fungerar bättre när det bygger på *frivillighet* har vi en skyldighet att se till att det fungerar så, menade Titmuss. Skyldigheten är dock framför allt *moralisk*, eftersom människors liv och hälsa kan vara direkt beroende av att det finns blod, som dessutom är av bästa möjliga kvalitet. Mottagarna har därför också en moralisk rätt till högsta möjliga sanningsenlighet hos givarna. Dessutom menade Titmuss att möjligheten till ett moraliskt val är en mänsklig rättighet, och socialpolitiken måste därför tillhandahålla arenor för sådana val. Friheten är central, ingen skall tvingas, mutas eller betalas för att ge. Att göra så är att förneka en människas frihet.

Det har visat sig att Titmuss slutsatser gäller än idag. Blodets kvalitet relaterar till graden av frivillighet hos givarna. Därför finns det starka skäl att inte köpa människors blod. Den senaste tidens avslöjanden från Hunanprovinsen i Kina vittnar också om samma sak. I detta sammanhang vill jag påstå att blodgivningen i Sverige i princip kan betraktas som frivillig, trots de 30 kronor givaren får för besväret.

Då måste vi inspirera människor till att ge. Men för att göra det måste vi veta vilka skäl vi har för att donera blod. Och jag som etiker är nyfiken på vad dessa skäl säger om människan och hennes moral. Jag vill presentera en "lösning" som jag fann på nätet. Det är Baxter Healthcare Corporation i USA som lanserat sin "e-Chair" i dagarna, en stol som tillåter dig att vara uppkopplad på nätet, se DVD eller skicka mail medan du lämnar blod. "E-stolen gör det möjligt att göra något för dig själv medan du donerar livräddande komponenter" är budskapet. Priset är inte angett. Vad de som kommunicerade detta budskap vet är att skälen för att ge kan delas in i två huvudkategorier: 1) icke-moraliska och 2) moraliska skäl. Många anger också blandade motiv, som vid e-stolens marknadsföring, förmodligen för att de icke-moraliska inte är helt rumsrena.

## ***Moraliska och ickemoraliska skäl***

Ickemoraliska skäl: Egna fördelar och gåvor.

Blandade skäl: Reciprocitet, Status.

Moraliska skäl: Altruism

|  
| TID  
|  
V

Jag har delat in skälen i olika kategorier. Här finns det något intressant: det finns en skillnad i motiv för dem som börjar ge blod och dem som gett en längre tid. Det är tydligt att de moraliska skälen blir viktigare i takt med att man donerar fler gånger.

## ***Egna fördelar och gåvor***

När vi beskriver varför vi handlar gör vi ofta en vägning mellan för- och nackdelar med handlingen gentemot oss själva och vår omgivning. Med ett ekonomiskt språk kan vi säga att vi räknar ut kostnaden mot vinsten. Också blodgivningen innebär kostnader och vinster för blodgivaren. Kostnaderna för blodgivaren är sådant som förlorad tid (då man kunnat göra annat), fysiska besvär och risken att bli avvisad. De två första uppfattas som låga kostnader, det tar inte så lång tid, och de flesta har inga fysiska besvär, medan det är mer kostsamt att bli avvisad, särskilt om avvisningen sker för att givaren antingen redan har, eller upplyses om att tillhöra en riskgrupp för att få, en allvarlig sjukdom. Att få karens upplevs också som kostsamt, då man tagit sig dit förgäves. Vinsten är av olika slag: kompensation i form av de 30 kronorna eller olika gåvor, fikar, hälsokontrollen och hur man ser på sig själv. Uppskattning i form av pengar eller gåvor ansågs inte i undersökningarna som viktiga för dem som varit blodgivare ett tag. Belöningar kan vara viktiga i början, och anges då ofta som ett skäl, men sällan som det enda. Men för långvariga givare är gåvorna närmast något negativt, de vill *inte ha* något för sin donation. Inte heller hälsoundersökningen ansågs som särskilt viktig för de långvariga givarna.

## ***Reciprocitet***

En mycket stor andel blodgivare har börjat ge blod för att de har föräldrar eller andra nära släktingar som är blodgivare eller har varit det. Många anger någon slags återgåldande som skäl till varför de vill ge blod: de själva eller någon släkting har fått en transfusion. Om vänner också räknas in stiger andelen ytterligare som antingen blivit inspirerade av någon nära dem eller ger för att återgålda en transfusion. Detta är exempel på personliga erfarenheter av att blod behövs eller på att man ger blod för att motsvara andras förväntningar. Det är vanligt att motivera sitt givande med tankar kring ömsesidighet. Eftersom de allra flesta någon

gång i livet kommer att behöva en transfusion eller någon blodprodukt, men inte önskar eller strävar efter det, så är dock ömsesidigheten otydlig. Den riktar sig inte mot någon bestämd person. Det finns en förväntan på, men inget bindande löfte, att blod skall finnas tillgängligt för mig eller min familj. Denna förväntan kan inte kopplas ihop direkt till det faktum att jag själv har bidragit, men kanske indirekt genom uppfattningen att ens blod bidrar till en ökad tillgång. Men sådana ömsesidighetsföreställningar tycks minska i betydelse ju längre man ger blod. Man ger då helt utan krav på eller förväntningar på en gengåva.

Om de yttre vinsterna eller ömsesidigheten vore de enda skälen till att ge blod borde mönstret vara att efter någon eller några inledande givningar så *slutar* man att ge blod: då har man betalt tillbaka sin ”skuld” alternativt bidragit till kommande transfusioner, fått sin T-shirt, vet sitt blodtryck och kostnaden börjar bli större än vinsten. Och visst slutar folk att ge, förmodligen just därför. Ändå fortsätter många att ge, år efter år. Varför? Vi får söka vidare i ett annat blandat motiv – vårt behov av att ”vara någon” i andras ögon.

### *Status*

En tankegång, hämtad från biologins moralteori, är att vi själva alltid vinner på att göra osjälviska handlingar. En variant av denna vinst kan beskrivas som att vi får status. Statusen innebär att vi blir betraktade som pålitliga samarbetspartner, som gärna återgäldar en tjänst eller samarbetar i framtiden. Vi sätter in i en ”hygglighetsbank”, som vi sedan får igen med ränta. Det är då av yttersta vikt att *andra* lägger märke till att vi handlar osjälviskt, för att vi skall få en sådan status. En biologisk forskare har förklarat blodgivandet just med att den ger människor en sådan status. Vi ger blod för att gynna oss själva, fast vi porträtterar handlingen som osjälvisk. Är detta en trovärdig förklaring? Hur gör människor?

Många blodgivare tar med sig familjemedlemmar eller vänner till blodgivarcentralerna för att de också skall börja ge, vilket tyder på att de berättar det för familjen, på arbetsplatsen och i vänkretsen. Samtidigt har jag själv gjort iakttagelsen att många, både i min nära släkt och bland vänner och arbetskamrater avslöjat att de är (eller har varit) blodgivare först när jag har berättat om vad jag arbetat med. Människors bild av en, och därmed kanske deras uppfattningar om en, förändras i och med att man blir *känd* som en blodgivare. Man kan anta att människor i allmänhet ser blodgivare framförallt som friska och modiga. Undersökningar har visat att både blodgivarna själva och icke-givare anser att blodgivare är osjälviska, hjälpsamma och omtänksamma. En del regelbundna givare anser blodgivningen vara en mycket viktig del av deras identitet – hur de ser ut inför sig själva och andra. Frågan är i vilken grad man berättar att man ger blod?

Det finns undersökningar som visar att människor säger att de *inte* vill ”skylta” med att de är blodgivare på ett direkt sätt. De döljer sitt bandage och berättar inte för bekanta att de lämnat blod. Indirekt kan man låta andra få veta det genom olika attribut. Ingen har dock undersökt om och i vilken grad blodgivar-material som T-shirts, muggar, nålar och så vidare exponeras offentligt. Därför är det svårt att säga om det är viktigt för folk att de blir kända som givare.

Är då tesen att blodgivning ger status sann? Är det kända blodgivare som har status i vårt samhälle? Och hur stor blir ens status, ens vinst? Den tycks inte vara så stor att människor är beredda att gå emot sina rädslor eller de religiösa normer de har för att bli blodgivare. Det kan naturligtvis ändå vara så att man får en vinst av att bli känd som en ”altruistisk person” och blodgivare anses vara sådana människor. Men tvivlet infinner sig: om nu blodgivningen faktiskt är en social investering som ger hög status, varför är då så få blodgivare?

Något som faktiskt kommer som en följd av antalet givningar är en ökad självkänsla. Man känner sig helt enkelt som en bättre människa när man varit och lämnat blod. Men frågan är om detta är ett skäl för att ge, eller helt enkelt en följd av den bekräftelse man får och de tankar man har i samband med givningen. Med tiden tycks det vara så att det viktigaste skälet för att ge blod är altruism, att osjälviskt hjälpa andra, även om det kostar en både tid och besvär.

## ***Altruism***

Det moraliska skälet är att ge av osjälviskhet. Behovet av blod är väl känt för människor. Blodgivare ger för att hjälpa andra, utan tydligt yttre tryck, utan större återbetalning och av fri vilja. Man *tycker om* att hjälpa andra. Detta är ett moraliskt skäl, det svarar mot en övertygelse man har om vad som är rätt och gott. Denna övertygelse är en följd av ens människosyn och ens livsåskådning. Dessa kan vara väldigt olika, men en minsta gemensam nämnare är tanken på alla människors lika värde. Med finns också tankar kring rättvisa, livets helgd och livskvalitet, hjälpsamhet, ansvar och solidaritet. Ens moraliska skäl kan motiveras på olika sätt: som en plikt mot samhället, som ett bidrag till gemensamma intressen eller som en följd av den slags människa man strävar efter att vara. Om man fortätter att titta på kostnader och vinster (det behöver man inte göra, men det mesta tyder på att det är så människor gör när de beslutar sig för hur de skall handla), så menar blodgivarna att den moraliska vinst de gör är mycket stor, de räddar liv! Om man inte begränsar förklaringarna till en handling genom att pressa in dem i kostnad – vinstmodellen, så kan blodgivningen också ses som en slags signifikant handling, där utsikten att rädda liv får en att helt bortse från följderna för en själv.

Kan vi *veta* detta? Talar människor sanning när de säger att de ger blod för att de vill hjälpa andra? De kanske bara säger så för att de förväntas göra det? Ett tecken på att altruismen faktiskt är viktig är hur de återkommande givarna reagerar när de av någon anledning får karens eller blir avvisade. Detta uppfattas som ytterst negativt, det är viktigt för ens egen identitet att man är en blodgivare. En undersökning visar att hälften av blodgivarna inte skulle acceptera att få betalt om de erbjöds. Trots detta skulle tre fjärdedelar av dem ändå ge om de tvingades att ta emot pengar. Människor verkar också genom sin blodgivning *bli* alltmer altruistiska, inte bara mot enskilda andra människor som man interagerar med utan också generellt i sina attityder.

Altruismen tycks alltså ha en stark ställning i relation till blodgivning och tanken att människor alltid handlar utifrån ett egenintresse tycks inte stämma. Liksom andra modeller, som försöker beskriva människor med hjälp av enkla principer, så fungerar det inte. Komplexiteten i en mänsklig handling framträder tydligt i undersökningarna. Dessutom är denna handling olika för den som gör den för första gången och för den som är van. Många olika faktorer samverkar.

### ***Bör man ge blod – de som kan och får?***

#### **Blodgivning: ett krav**

Kan vi gå ännu längre, kan det finnas något etiskt *krav* på att vi bör lämna blod? Ett förslag för att formulera ett sådant krav är att anta att människor har *olika* intressen som konkurrerar och att dessa intressen måste balanseras med principer om rättvisa och ömsesidighet. Då kan man formulera kravet som att ”jag vill ha tillgång på blod när jag behöver det och därför bör jag ge blod till andra, det är rättvist”. Men blodgivning handlar inte om en rättvis fördelning av gemensamma resurser som alla bidrar till, utan om att rädda liv på främlingar genom en handling som endast en del kan bidra med. Jag har inte heller någon önskan om att få blod.

#### **Blodgivning: en gåva**

Inte heller om man tar en annan utgångspunkt, att vi alla istället har *gemensamma* intressen som vi bör bidra till att uppfylla är det enkelt att väga olika sådana intressen mot varandra. Tillgången på blod är en viktig del i ett gemensamt samhälle med en fungerande sjukvård, men det är också viktigt med den egna friheten. Blodgivning handlar om att ge en del av min egen kropp. Vi har därför en autonom rätt till vårt eget blod. I så fall kan vi aldrig kränka någon genom att inte ge av vårt blod, inte heller kan någon ha ett legitimt anspråk på vårt blod,

inte ens om det kan rädda dennes liv. Blodgivning har faktiskt istället drag av att vara en överbjudande handling, ett offer, en gåva, något som ingen kan kräva men som man ändå gör – av moraliska skäl. Det är rimligt att tänka sig att dessa skäl har sin grund i både moraliska känslor som empati och sympati och till mer resonerande överväganden. Dessa resonemang blir en följd av att jag lämnar blod och därför vet att jag räddar liv, direkt eller indirekt och därmed motiverar jag mig till att fortsätta ge.

### **Blodgivning: en etisk handling**

Vilken moralisk betydelse har det då om jag räddar livet på någon genom att ge blod? Det kan innebära att medmänskligheten ökar och att människors värde beaktas och bevaras och det kan vara ett tecken på ett etiskt förhållningssätt där jag lägger mer vikt vid andras väl än mitt eget. Betydelsen kan också vara ett tecken på att jag är en ”etisk” person, en som inte bara har principer utan följer dem eller en sann människa, en genomtänkt och integrerad person. Den moraliska betydelsen berör både givaren, mottagaren och det samhälle de lever i. Svaret på frågan om vi bör lämna blod är därför, att den som får och kan också bör. Det är ett etiskt rätt och gott val.

### **Blodgivning: ett val**

Varför är det då så *få* som gör det? Kanske saknas det en riktigt tydlig bekräftelse på att just min handling var altruistisk? Många finner nog andra sätt att vara altruistiska på. Man kan förstås tolka det som att altruism är sällsynt och egoism vanligt. Denna sista tolkning leder in i viktiga, men ännu inte klarlagda frågeställningar kring vad en människa är, vår förmåga att handla moraliskt och vad som är rätt och gott och vem som bestämt det.